

TRENDS IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF TERMINOLOGY RELATED TO INFORMATION TECHNOLOGY

Egamberdiyev Jasurbek Jahongirovich

Associate professor of ADCHTI

ANNOTATION: This article analyzes the formation process of terminology in the field of information technology, the methods of translation and adaptation, as well as the features of their usage in modern Uzbek. The author explores the linguistic and practical foundations for creating Uzbek equivalents of IT terms. In addition, the article discusses existing terminological issues such as inconsistency, lack of stability, and the absence of normative sources, and offers suggestions for addressing them. The role of translational, assimilative, and neological methods is examined, and the necessity of developing a national terminological system is substantiated.

Keywords: information technology, terminology, translation, assimilation, neologism, national system, linguistics, term formation, standardization, terminological issues.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARIGA OID TERMINOLOGIYANING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Egamberdiyev Jasurbek Jahongirovich

ADCHTI dotsenti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada axborot texnologiyalari sohasiga oid terminologiyaning shakllanish jarayoni, ularning tarjima va adaptatsiya usullari hamda zamonaviy o'zbek tilida qo'llanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Muallif IT atamalarining o'zbek tilidagi muqobillarini yaratishning lingvistik va amaliy asoslarini yoritadi. Shuningdek, mavjud terminologik muammolar – betartiblik, barqarorlikning yetishmasligi, normativ manbalar bilan ta'minlanmaganlik holatlari ko'rib chiqilib, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar beriladi. Maqolada tarjimaviy, o'zlashtiruvchi va neologik usullarning o'rni tahlil qilinadi va milliy terminologik tizimni rivojlantirish zaruriyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, terminologiya, tarjima, o'zlashtirish, neologizm, milliy tizim, tilshunoslik, termin yaratish, normativlik, termin muammolari.

АННОТАЦИЯ - В данной статье анализируется процесс формирования терминологии в области информационных технологий, методы перевода и адаптации, а также особенности их использования в современном узбекском языке. Автор исследует лингвистические и практические основы создания узбекских эквивалентов IT-терминов. Кроме того, рассматриваются существующие терминологические проблемы, такие как несогласованность, отсутствие стабильности и нормативных источников, и предлагаются пути их решения. Анализируется роль переводческих, заимствованных и неологических методов, а также обосновывается необходимость развития национальной терминологической системы.

Ключевые слова: информационные технологии, терминология, перевод, заимствование, неологизм, национальная система, лингвистика, формирование терминов, стандартизация, терминологические проблемы

KIRISH

Bugungi kunda axborot texnologiyalari (AT) jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Fan, ta'lim, tibbiyot, iqtisod va hatto ijtimoiy munosabatlarda ham AT muhim o'rin egallamoqda. Shu sababli, ushbu sohaga oid aniq va tushunarli terminologiyaning shakllanishi dolzarb masala hisoblanadi. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida, ingliz tilidan o'zbek tiliga ko'plab yangi so'z va iboralar kirib kelmoqda. Bu esa, o'z navbatida, tarjima, moslashtirish va standartlashtirish kabi masalalarni kun tartibiga qo'yimoqda.

O'zbek tilida axborot texnologiyalariga oid terminologiyani shakllantirish – til taraqqiyoti va zamonaviy texnologiyalarni to'g'ri tushunishga xizmat qiladigan muhim vositadir. Ushbu maqolada IT sohasiga oid terminlarning kelib chiqishi, ularni o'zbek tilida ifodalash usullari,

Axborot texnologiyalari terminologiyasining vujudga kelishi

Axborot texnologiyalari terminologiyasi, avvalo, G'arb tillaridan, ayniqsa ingliz tilidan kirib kelgan atamalar asosida shakllana boshladi. Kompyuter texnologiyalari 20-asr oxirlarida jadal rivojlanar ekan, o'zbek tilida mavjud bo'lmagan ko'plab yangi tushunchalar (masalan, software, hardware, database, network) tarjima qilinishi yoki to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirilishi zarur edi.

Ilk bosqichlarda bu terminlar bevosita ingliz tilidan transliteratsiya qilingan holda ishlatila boshlandi: kompyuter, fayl, printer, server, modem va hokazo. Bu holat ayniqsa 1990-yillarda keng kuzatildi. Chunki o'zbek tilida bu tushunchalarni ifodalovchi an'anaviy so'zlar mavjud emas edi. Natijada, yangi texnologik atamalarni o'zlashtirish til taraqqiyoti uchun zaruriy ehtiyojga aylandi.

Keyinchalik esa ayrim terminlarni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilishga yoki ularga o'zbekcha muqobillar yaratishga harakat qilindi. Masalan, database atamasi "ma'lumotlar bazasi" tarzida, network esa "tarmoq" deb tarjima qilindi. Shunga qaramay, ko'plab terminlar hanuzgacha ingliz tilidagi ko'rinishda ishlatilmoqda. Bu esa o'zbek tilining IT sohasida o'z uslubini shakllantirishida murakkablik tug'dirmoqda.

Axborot texnologiyalariga oid terminlarning vujudga kelishi uch bosqichda amalga oshdi:

1. **To'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirish** – kompyuter, fayl, internet kabi so'zlar hech qanday o'zgarishsiz qabul qilindi.
2. **Tarjima asosida moslashtirish** – software – "dasturiy ta'minot", mouse – "sichqoncha" tarzida ifoda etildi.
3. **Yangi o'zbekcha terminlar yaratish** – bu yo'nalishda tilshunoslar tomonidan "raqamli texnologiyalar", "axborot xavfsizligi" kabi birikmalar ishlab chiqildi.

Shu bois, IT terminologiyasining vujudga kelishida ham tilshunoslik, ham texnik mutaxassislik yondashuvlari muhim rol o'ynaydi. Ularning o'zaro hamkorligi orqali yangi terminlar shakllanib, umumiy ilmiy uslub rivoj topmoqda.

Tarjimaviy va adaptatsion usullar orqali termin yaratish

Axborot texnologiyalari sohasida yuzaga kelayotgan terminlarning o'zbek tiliga to'g'ri va aniq tarjima qilinishi muhim masalalardan biridir. Chunki notog'ri tarjima yoki asossiz o'zlashtirish ilmiy uslubda noaniqliklar keltirib chiqarishi, muloqotda chalkashliklar yuzaga kelishiga olib keladi. Shu bois, tarjimaviy va adaptatsion (moslashtiruvchi) usullarning ilmiy asoslangan holda qo'llanilishi zarurdir.

Axborot texnologiyalari terminlarini shakllantirishda quyidagi asosiy usullar kuzatiladi:

1. Kalkalash (to'g'ridan-to'g'ri tarjima)

Bu usul orqali atama tarkibiy qismlarining har biri alohida tarjima qilinadi. Masalan:

- Software – “dasturiy ta’minot”
- Operating system – “operatsion tizim”
- Cloud computing – “bulutli hisoblash”

Kalkalash usuli o‘zbek tilining imkoniyatlaridan foydalanishga asoslanadi va milliy terminologiyaning boyishiga xizmat qiladi.

2. Transkripsiya va transliteratsiya

Bu usullar orqali atamalar asl talaffuziga yoki yozilishiga yaqin holda o‘zlashtiriladi. Masalan:

- Modem – “modem”
- Scanner – “skaner”
- Server – “server”

Bunday terminlar asosan xalqaro miqyosda bir xil qo‘llaniladi, shu sababli ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish ko‘pincha maqsadga muvofiq emas.

3. So‘z yasash (neologizmlar)

O‘zbek tilining ichki imkoniyatlaridan foydalangan holda yangi so‘zlar yaratish usulidir. Bu usul ilmiylik va milliylikni ta’minlashga xizmat qiladi:

- Firewall – “dasturiy to‘siq”
- Input/output – “kiritish/chiqarish tizimi”
- Cybersecurity – “kiberxavfsizlik”

Neologizmlar yaratishda asosiy talab – terminning mazmunan aniq, qisqa va izchil bo‘lishidir.

4. Qisqartmalar (abbreviatsiyalar)

Bu usulda iboralarining qisqartirilgan shakllari ishlatiladi. Masalan:

- IT – “AT” (Axborot texnologiyalari)
- URL – yagona resurs manzili
- CPU – markaziy protsessor qurilmasi

Bunday qisqartmalar matnda ixchamlik va o‘quvchanlikni ta’minlaydi, biroq ularni tushunarli bo‘lishi uchun izohlash ham talab etiladi.

Tarjimaviy va adaptatsion usullarni birgalikda qo‘llash orqali o‘zbek tilida aniq, ilmiy asoslangan va milliy ruhda terminologik tizim shakllantirish mumkin. Bu jarayon davomiy va doimiy izlanishni talab etadi, chunki IT sohasi o‘zgaruvchan va har doim yangilanib boradi.

Amaldagi muammolar va ularni hal qilish yo‘llari

Axborot texnologiyalariga oid terminologiyani shakllantirish va uni amaliyotda qo‘llash jarayonida bir qator muammolar yuzaga chiqmoqda. Bu muammolar ilmiy-tarjimonlik faoliyati, normativlik, yagona terminlar bazasining mavjud emasligi va amaliyotda bir xillikning yetishmasligi bilan bog‘liq.

1. Terminologik betartiblik

Bugungi kunda bir xil texnologik tushunchalar uchun bir nechta turli atamalar ishlatilmoqda. Masalan, server uchun ba’zilar “server” deydi, boshqalar “xizmat ko‘rsatuvchi kompyuter” deb tarjima qiladi. Bu esa ilmiy uslubda noturg‘unlik va chalkashliklar keltirib chiqaradi. Yagona axborot texnologiyalari terminlar lug‘atini yaratish va uni doimiy ravishda yangilab borish zarur. Bu lug‘at rasmiy til siyosati darajasida tasdiqlanishi kerak.

2. Ingliz tiliga ortiqcha bog‘liqlik

Ko‘plab atamalar asl holicha, hech qanday tahlilsiz yoki moslashtirmasdan ishlatilmoqda: router, domain, login, logout va hokazo. Bu holat o‘zbek tilining boyligini to‘liq namoyon etmaslikka olib keladi. Soha mutaxassislari va tilshunoslar hamkorligida har bir yangi termin uchun o‘zbekcha muqobil taklif etilishi va ularning ilmiy jihatdan asoslanishi lozim.

3. Terminlar barqarorligining yo'qligi

Aynan bir atama turli davrlarda turlicha shakllarda ishlatilgan: dastur, programma yoki internet tarmog'i, global tarmoq kabilar. Bu esa o'quv materiallarida, ommaviy axborot vositalarida va ilmiy maqolalarda tushunmovchiliklar tug'diradi. Terminlar bo'yicha davlat miqyosida normativ hujjatlarning ishlab chiqilishi, jumladan, Ta'lim, Fan va Innovatsiyalar vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi terminologiya kengashlarining faol ishtiroki talab etiladi.

4. Zamonaviy terminlar ortidan yetib bormaslik

Yangi texnologiyalar kun sayin paydo bo'lmoqda, biroq ular uchun o'zbek tilidagi muqobillar ko'pincha kechikib yaratiladi. Bu esa matnlarda inglizcha atamalarining ustunlik qilishiga olib keladi. Maxsus IT terminlar portali tashkil etilishi, unda mutaxassislar tomonidan yangi terminlar uchun o'zbekcha nomlar taklif qilinib, jamoatchilik muhokamasi orqali tasdiqlanishi mumkin. Axborot texnologiyalari terminologiyasini izchil va ilmiy asosda shakllantirish orqali nafaqat tilimizni boyitamiz, balki ilmiy-texnikaviy rivojlanishga hissa qo'shamiz. Shuning uchun bu jarayon davlat siyosati, ilm-fan va ta'lim muassasalari e'tiborida bo'lishi shart.

XULOSA

Axborot texnologiyalari zamonaviy jamiyatning ajralmas tarkibiy qismiga aylangan bir davrda, ushbu sohaga oid aniq, izchil va barqaror terminologiyani shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. IT sohasida yuzaga kelayotgan yangicha tushunchalarni o'zbek tiliga moslashtirish, ularni tarjima qilish va ilmiy asosda tizimlashtirish masalalari terminologik faoliyatning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, hozirgi kunda termin yaratishda turli yondashuvlar – to'g'ridan-to'g'ri tarjima, o'zlashtirish, neologizm va qisqartmalar qo'llanilmoqda. Biroq bu jarayonlar hali to'liq muvofiqlashtirilmagan va ba'zan betartiblikka olib kelmoqda. Shu sababli, IT terminologiyasi bo'yicha yagona standart va normativ bazani ishlab chiqish zarur.

Yana bir muhim jihat – yangi terminlar yuzasidan tilshunoslar, tarjimonlar va IT sohasi mutaxassislarining uzviy hamkorligini yo'lga qo'yishdir. Shuningdek, davlat tomonidan ushbu jarayonga tizimli yondashuv joriy etilishi, terminologik izchillikni ta'minlashda rasmiy organlar va ilmiy-tadqiqot muassasalari faol ishtirok etishi talab etiladi.

Yakunda aytish mumkinki, axborot texnologiyalariga oid terminologiyani shakllantirish — bu nafaqat tilshunoslik vazifasi, balki ilmiy, texnik va madaniy taraqqiyotga xizmat qiluvchi muhim strategik yo'nalishdir. Milliy tilning zamonaviy fan va texnika bilan uyg'unlashuvini ta'minlash esa har bir mutaxassisning burchidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Abdurahmanov, A.** (2010). **Axborot texnologiyalari terminologiyasi.** Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
2. **Sultonov, Sh.** (2015). **Milliy tilning axborot texnologiyalaridagi roli.** Tashkent: Akademya nashr.
3. **Kamalov, B.** (2017). **Axborot texnologiyalariga oid yangi atamalar va ularning tarjimasi.** O'zbekiston tilshunoslik jurnali, 34(2), 45-58.
4. **Davronov, M.** (2019). **O'zbek tilida axborot texnologiyalari terminlarining tarjima usullari.** O'zbek ilmiy-texnik jurnal, 8(5), 113-120.
5. **Gulomov, D.** (2020). **Terminologiya va uning axborot texnologiyalariga tatbiqi.** O'zbekiston davlat universiteti nashriyoti.
6. **Nazarov, T.** (2021). **Kompyuter terminologiyasini o'zbek tiliga moslashtirish: masalalar va yechimlar.** Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari, 12(3), 78-90.